

OSMANLI ERMENİLERİNİN DÜŞMANLA İŞBİRLİĞİNE "İÇERİDEN TANIKLIK": ERMENİ ASILLI RUS GENERAL KORGANOFF VE ESERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

(A "TESTIMONY FROM THE INSIDE" ON COLLABORATION OF THE OTTOMAN
ARMENIANS WITH THE ENEMY: AN EVALUATION OF RUSSIAN GENERAL
KARGANOFF OF ARMENIAN ORIGIN AND HIS WORK)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

Siyaset Bilimci, Cumhurbaşkanlığı (E) Başdanışmanı

Özet: *Gavril Gigoryeviç Korganoff, Albay rütbesinde Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusuna karşı savaşa katılmış bir askerdir. Korganoff 1927 yılında Paris'te bir Ermeni yayınevi tarafından basılan eserinde; Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesini Ermeni Lejyonları ve Ermeni Milli Ordusu açısından anlatmıştır. Makalede söz konusu bu eser ayrıntılarıyla incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Korganoff, Rus, Ermeni, Kafkas Cephesi*

Abstract: *General Korganoff, having the rank of colonel, is a soldier which has fought against the Ottoman army on the Caucasian Front. In his book published in 1927 in Paris by an Armenian publishing house, he has explained the First World War from the aspects of the Caucasian Front, the Armenian legions and the Armenian National Army. This book has been addressed in detail in this article.*

Key Words: *Korganoff, Russian, Armenian, Caucasian Front*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'na Kafkas Cephesi'nde savaşa katılan Rus kuvvetlerini inceleyen askeri tarihçiler General Korganoff adından haberdirdir; fakat bu komutanın yaşam öyküsü ve mesleki kariyeri hakkında fazla bilgi bulunmaz.

Gavril Gigoryeviç Korganoff, 3 Mayıs 1880'de Tiflis'te doğmuştur. Asker kökenli bir Ermeni aileden gelmektedir, babası generaldir. 1897'de Tiflis'te

Kadet Okulu'nu; 1899'da Mihaylovsky Topçu Okulu'nu ve 1905'te Nikolayevsky Genelkurmay Akademisi'ni bitirmiştir.

Korganoff, Albay rütbesinde Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusuna karşı savaşa katılmış; General rütbesinde 15. Tümen Kurmay Başkanlığı ve Kafkas Ordusu Kurmay Başkan Yardımcılığı yapmıştır.

1917'de cephenin çöküşünden sonra 1918'de Ermenistan Cumhuriyeti'nin hizmetinde çalışmıştır. 1920'de de Uluslararası Paris Konferansı'nda Ermenistan Cumhuriyeti Heyeti'nin askeri danışmanlık görevini üstlenmiştir.

1914–1921 yıllarında kurulan Ermeni Subayları Mücadele Birliği ve Ermeni Savaş Muharıpleri Derneği kurucusu ve onursal başkanıdır. Fransa şeref lejyonu ödülü sahibi ve mason olduğu söylenen General Korganoff, 8 Ocak 1954'te Paris'te vefat etmiş ve Pere Lachaise mezarlığında defnedilmiştir.¹

Korganoff'un Eseri Hakkında

General Gavril Korganoff 1927 yılında Paris'te bir Ermeni yayınevi tarafından basılan eserinde; Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesini Ermeni Lejyonları ve Ermeni Milli Ordusu açısından anlatmıştır. (General G. Korganoff, *La Participation Des Armenians A La Guerre Mondiale Sur Le Front Du Caucase 1914-1918*, Paris, Editions Massis, 1927, küçük boy, 198 sayfa.)

Korganoff'un 24 kısa bölüm ve 19 cephe planından oluşan eserinin konusu; I. Dünya Savaşı başlarken Kafkas Cephesi'nde Ermeni Lejyonlarının nasıl örgütlendikleri ve bu şekilde oluşturulan birliklerin Rus ordusu saflarında “düşman” Türk ordusuna karşı nasıl savaştıklarıdır.

Korganoff'un ki gibi savaş alanında cereyan eden çatışmaları konu alan anlatımların hasım (düşman) orduların askeri belgeleriyle desteklendikten sonra daha bir zenginleştirilmesi mümkün olsa da bunun uygulamada çeşitli zorlukları olduğu kabul edilmelidir.

Çoğu kez bu meşakkatli iş, daha sonra bütün tarafların arşivlerini inceleme imkânı bulan askerî tarihçiler tarafından üstlenilir. Kaldı ki Korganoff, Fransa'da oturuyordu ve böyle bir imkândan zaten yoksundu. O nedenle ki; Korganoff'un eserinde en baştan bazı eksiklikler veya yanlışlıklar olabileceği kabul edilmelidir. Korganoff'un, Paris'te eserini yazarken bir başka eksiklikten, bir savaş sonrası

¹ Bu kısa biyografi notu için yararlanılan kaynaklar: <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=3287> ve <http://www.rus-sky.com/history/library/plat1-g.htm> ayrıca bkz: <http://aniv.ru/view.php?number=1&st=7> d. Dr. Emanuel Yegiaevič Dalbanyan (doğ. 1943, Beyrut) ile mülakat (Aniv adlı Rusça dergi).

gerçeği olarak kendi arşivlerinin kaybolmasından söz etmiş olması anlamlıdır; şöyle yazmıştır:

“Kafkaslarda Rus Cephesi'nin düşmesinden sonra ordunun belgelerinin bir kısmı kayboldu veya Bolşeviklerin veya Kafkasya'daki yeni Sovyet Cumhuriyetlerinin eline geçti. Bu tarihî belgelerden faydalanma şansı uzun zamandır olmamıştır ve belki de hiç olmayacaktır”.

Demek ki, Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye - Filistin Cephesinde Türk ordusunun bir kısım arşivlerinin kaybolması gibi bir savaş gerçeği, Kafkas Cephesi'nde Rus ordusunun başına gelmiştir. Rus ordusuna bağlı askeri birliklerin arşivlerinin bir kısmı kaybolmuş veya Korganoff'un ifadesiyle bölgede yeni kurulan cumhuriyetlerin kontrolüne geçmiştir. Burada bizim açımızdan çok önemli bir ayrıntıyı dikkatlerinize sunmak isterim.

Korganoff'un bu cephe notlarını yayına hazırlarken, “Ermeni taburlarının operasyonları güvenilir belgeler ışığında anlatılacaktır,” şeklinde kesin bir ifade kullanması; onun elinde bu taburların operasyonlarıyla ilgili arşiv belgelerinin bulunduğunu göstermektedir. Üstelik Korganoff, bu askeri operasyonların şemalarını da operasyonları anlattığı bölümlerin başına eklemek suretiyle konuyla ilgili tarihî önemdeki tanıklığını ayrıca zenginleştirmiştir. Doğal olarak insan şu soruyu da sormadan edemiyor: Korganoff'un kullandığı belgeler ne ölçüde güvenilirlerdir?

Elindeki belgelerin güvenilirliği konusunda en güçlü kanıt, bizzat Korganoff'un kendisidir. Ermeni asıllı Rus General, savaş döneminde bu bilgileri ve belgeleri kontrol ve temin edebilecek pozisyonlarda görevlidir. O kadar ki, Korganoff, çoğu kere Ermeni savaşçıların operasyonlardaki askeri başarılarına dair Rus komutanların takdir belgelerini eserinde doğrudan aktarabilmektedir. Kuşkusuz, yalnızca bu kadar değil. Korganoff eserini hazırlarken yararlandığı gerçekten önemli başka kaynaklara da sahiptir.

Korganoff'un Ermeni Lejyonları ile ilgili bu tanıklığını yazarken başvurduğu ve bizzat eserin ekinde gösterdiği kaynaklar veya askerî belgeler sırasıyla şunlardır:

- 1) General Koutebiakine'in Başkanlığındaki Komisyon Tarafından Toplanan Belgeler.
- 2) Ermeni Kolordusu Sefer Ceridesi.
- 3) Kafkas Cephesi Karargâhı Askeri Telgraf Birimi Tarafından Türk Komutanlığı'na Transkafkasya Hükümeti'nin Gönderdiği Telgrafların Kopyaları Ve Türk Komutanlığı'nın Telgrafları.

- 4) Transkafkasya Meclisi Oturumlarının Stenografik Tutanakları.
- 5) General Nazarbekoff'un Ermeni Hükümeti'ne 11 Şubat 1919 Tarihli Raporu.
- 6) Çatışmaların Durdurulması İle İlgili Müzakerelerden Sorumlu Heyet Başkanı Albay Morch'un Kars Kalesi Komutanına 23 Nisan 1918 Tarihli Raporu.
- 7) Bakü Şehri ve Bölgesi Ordu Ve Donanma Komutanı General Dokoutchaieff'in Petrovsk - Port Şehri, 6 Ekim 1918 Tarihli Raporu.

Kuvvetle inanıyorum ki bu dönemin Ermeni silahlı hareketi ile ilgili yazışmalar ve özellikle birlik ceridesi türü belgeler; Boston'daki Taşnak Arşivi'ndedir.

- 8) Amasasp'ın Bakü 3'üncü Tugayı Tarihi.
- 9) 17 Mart'tan 11 Eylül 1918'e Bakü Olayları Üzerine Bakü 1'inci Tugay Komutanı'nın Tutanakları.
- 10) Erich Ludendorff, Alman Orduları İlk Genel Karargâh Komutanı, Harp Hatıraları 1914 - 1918, (Paris, Payot).

- 11) P.G. La Chasnis, Savaş Sırasında Ve Barış Karşısında Transkafkasya Halkları, (Paris, Bossard Yayınları, 1921).
- 12) A.Poidebard, Rus Ordusunun Çekilmesinden Sonra Kafkas Cephesinde Ermenilerin Askeri Rolü, (Paris, 1920).

Bu listede yer alan ve birinci el kategorisinde değerlendirmek zorunda olduğumuz kaynakların her biri son derece önemlidir. Üstelik bunların birkaçı dışında hiçbirine mevcut koşullarda Türk akademisyenler olarak bizim ulaşma imkânımız da henüz bulunmuyor. Kuvvetle inanıyorum ki bu dönemin Ermeni silahlı hareketi ile ilgili yazışmalar ve özellikle birlik ceridesi türü belgeler; Boston'daki Taşnak Arşivi'ndedir ve bilindiği gibi orası tarih araştırmalarını bir bilim dalı olarak kabul eden ve görevini dürüst yapmak isteyen (Türk veya öteki milletlerden) akademisyenler için halen yasak bölgedir.

Bununla birlikte savaşın sona ermesinden birkaç yıl sonra bu denli önemli ve orijinal askeri belgelerin yol göstericiliğinde hazırlanmış bir eser; bir takım eksiklikleri, abartıları veya yanlış anlaşılmaları kısmen bünyesinde barındırsa bile hiç kuşkusuz önemlidir. Bunlar ayrı bir çalışmanın konusu ve az sonra söz edeceğim, Taner Yurtsever'in 2010 yılında Atatürk Araştırma Merkezi tarafından basılacak yüksek lisans tezinde bu sorunun yanıtı verilmiş olmalıdır diye

düşünüyorum. Kendi okumalarıma göre; Korganoff’un Ermeni Lejyonları ile ilgili cephe notlarında ciddi bir zaaf veya en az iki önemli eksiklik vardır.

Korganoff, Cephe’de Rus ve Türk kuvvetlerinin çatışma ve askeri operasyonlar sırasında karşı karşıya gelişlerini anlatırken, Rus kuvvetlerinin Ermeni Lejyonlar dışındaki ana birliklerinden yeterince söz etmek gereğini duymamıştır. Onun bu tutumu bir Çin sözünde aktarılan durumun çarpıcı bir örneğidir. Benim sık tekrarladığım bu sözde tarih yazıcıları için acı bir uyarı vardır; bu Çin sözü şöyledir: “Kuyunun dibindeki kurbağa gökyüzünü kuyunun ağzı kadar bilir.”

Okuyucu, eserde anlatılandan yola çıkarak, Kafkas Cephesi’nde Rus tarafına ait askerî başarıların Ermeni Lejyonları sayesinde elde olunduğu izlenimine kapılabilir. Ermeni gönüllülerin, çatışmalarda ve operasyonlarda güçlerinin çok üstünde bir performans sergiledikleri sonucuna varılabilir.

Oysa onlarla birlikte ve onlardan katbekat fazla sayıda ve hayli güçlü ve donanımlı ana Rus birlikleri savaş alanına gönderilmiştir. Bunlar 1917’de cepheden ayrılanlara kadar görevlerini sürdürmüşlerdir.

Cephenin kaderini belirleyen bütün askerî operasyonların Rus kuvvetlerince ve Rus komutanların liderliği altında gerçekleştirildikleri unutulmamalıdır. Ermeni Gönüllüler, Cephe’nin “kirli savaş” kısmında bir rolü üstlenmişler ve çoğu kere iğrenç hünerlerini Rus komutanların bilgisi dışında sergilemişlerdir. Fakat Korganoff, Ermeni Gönüllülerin cephede askeri alandaki katkılarını anlatırken; nedense bu ölüm makinelerinin bölgedeki sivil Müslüman ahaliye yönelik acımasız ve hunhar katliamlarından hiç bir şekilde söz etmemiştir.

Korganoff, sınırın iki yakasında Ermeni birliklerin Müslüman kadınlara, çocuklara ve yaşlılara yönelik, toplu katliamlarını, insanlık suçlarını görmezden gelmiştir ve belki de örtme gayreti içinde olabilir, bilemiyorum. Böyle bir tarihi tanıklık elbette kendi içinde ciddi bir zaaftır ve eksiklidir.

Bununla birlikte bu eser, 1914 - 1918 yıllarında Kafkas Cephesi’nde Ermeni Lejyonların katıldıkları askeri operasyonları anlatan en önemli kaynaktır. Korganoff, tarihin son Osmanlı –Rus Savaşı için, Ermeni Lejyonları vasıtasıyla aktardıkları; kapsamı, içeriği ve operasyon şemaları ile aynı konuda Pastırmacıyan’ın² ve Andranik’in³ anlatımları ile birlikte askeri tarihçiler açısından zengin ve birinci el malzeme sunmaktadır.

Korganoff’un 1927’de Fransızca basılan bu tarihi ve önemli tanıklığı 40 yıl sonra,

2 Dr. G. Pasdermajian (Armen Garo), *Why Armenia Should be Free*, Boston, 1918.

3 Antranik Çelebiyan, *Antranik Paşa*, Çev. Mariam Arpi - Nairi Arek, İstanbul, Pêrî Y, 2003.

1967’de, Ermeni diasporasının önde gelen sözcülerinden The Armenian Review adlı dergide İngilizce olarak ve General Gabriel Gorganian imzası ile “Materials for the Historian” (Tarihçi için Materyaller) alt başlığı eklenmek suretiyle yayınlanmıştır.⁴

General Korganoff’un bu eserinden, Kafkas Cephesi’ni inceleyen askeri tarihçiler bibliyografya olarak haberli olmakla beraber, yine aynı literatürde Ermenilerin bu savaşa katılması ayrıntılı şekilde değerlendirilmemiştir.⁵ Ermeni literatüründe de çok uzun yıllardır Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye içinde sürdürülen Ermeni silahlı hareketine yönelik bu türden yayınlara karşı bir “unutma” veya “unutturma” politikası izlenmektedir.

Ermeni literatüründe saptadığım bu görmezden gelme olgusu bilinçli midir; yoksa bir ihmalkârlık mıdır; bunun muhtemel nedeni veya nedenleri hakkında bir tahminde bulunmayacağım. Ancak burada biz Türk akademisyenler açısından bir acı gerçeği itiraf etmek ve bu vesile ile kamuoyumuzdan özür dilemek isterim. Türkiye’de de konu ile akademik topluluk birkaç istisna dışında 2000’li yılların başına kadar bu eserle ilgilenmemiştir.

1927 yılında basılan General Korganoff’un bu eseri çok acı bir gerçek olarak vurgulamak isterim ki; Fransa’da yayımlandıktan tam 75 yıl sonra 2002’de bir Türk akademisyen tarafından fark edilmiştir. Edirne Trakya Üniversitesi’nden değerli meslektaşım Prof. Hasan Dilan, Paris’te keşfettiği bu ilginç eseri hiç vakit geçirmeksizin büyük bir süratle Türk Tarih Kurumu Belleten dergisinde (Sayı 249, Ağustos 2003) ayrıntılı ve başarılı bir değerlendirme yazısına konu yapmış ve Türkiye’de akademik topluluğun bilgisine sunmuştur.⁶

Prof. Hasan Dilan, kişisel imkânlarıyla 2002 yılında Paris’te gerçekleştirdiği bu gönüllü okuma çabasını daha sonra benim önerimle uzun ve keyifli bir incelemeye dönüştürmüştür. Onun, Paris Milli Kütüphanesi’nde harcadığı yoğun mesainin ürünü olan yeni incelemesi, 2007 yılında Türk – Ermeni İhtilâfı/Makaleler adlı TBMM yayınında “Okuma Notları” başlığı ile yayınlanmıştır.⁷

4 General Gabriel Gorganian, “Armenian Participation in World War I on the Caucaisan Front”, *The Armenian Review*, Vol. XX, Number 3, Autumn 1967, s. 3-21; dergide İngilizce tercüme yayının devamı için bkz: *The Armenian Review*, Vol. XX, Number 4, Winter 1967, s. 66-80; Vol. 21, Number 2, Summer 1968, s. 66-80; Number 4 (Winter 1968), s. 69-74; Vol. 22, Number 1, Spring 1969, s. 71-77; Vol 22, Number 4, Winter 1970, s. 68-71; Vol. 23, Number 1, Spring 1970, s. 72-79; Vol. 23, Number 2, Summer 1970, s. 45-65.

5 Bkz: W. E. D. Allen, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge at the University of Press, 1953. Bu eserin Türkçe tercümesi için bkz: *Kafkas Harekatı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, Genelkurmay B., 1966.

6 Türkiye’de bu eserin tanıtımı için bkz: Hasan Dilan, General G. Korganoff (Kitap Tanıtma), *Belleten*, LXVII, 249, Ağustos 2003, s. 553-559. Prof. Atatöv, 2006 yılında ABD’nde verdiği bir konferansta Ermeni muhataplarına bu kitaptan söz etmiş ve kitabın *The Armenian Review* adlı dergide yayınlanan İngilizce tercümelerini okumalarını önermiştir. Bkz: Türkçaya Ataöv, “Tarihi Yanılmak Kolay Değildir”, *Cumhuriyet*, 10 Ekim 2007.

7 Hasan Dilan, “Okuma Notları”, *Türk-Ermeni İhtilâfı/Makaleler*, (Editör: Hikmet Özdemir), Ankara, TBMM Yayınları, 2007, s. 503-549.

2004 yılında da Malatya İnönü Üniversitesi’nden Prof. Salim Çöhçe’nin danışmanlığında Türk belgeleriyle Korganoff’un anlatımlarını karşılaştırmak amacıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁸

Eserin Yazım Planı

General Korganoff’un yazım planını anlamak için önce Kafkas Cephesi’nde Rus ordusunun savaş düzenini bilmek gerekir. Savaşın hemen başında Rus kuvvetleri 7 bölgede konuşlandırılmıştır:

- 1) **Batum Bölgesi:** General Liekhoff’a bağlı 4 tabur sağ kanadı kontrol etmektedir ve Tchorock bölgesinde güvenliği sağlamaktadır.
- 2) **Oltu Bölgesi:** General İstomine komutasında 8 tabur, 92 top, 24 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır; harekât istikameti Oltu ve Erzurum’dur.
- 3) **Sarıkamış Bölgesi:** General Berkman komutasında 24 tabur, 92 top, 24 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır; harekât istikameti, Sarıkamış, Pasin vadisi ve Erzurum’dur.
- 4) **Kağızman Bölgesi:** General Prjevalsky komutasında Sarıkamış Grubu ve Erivan Lejyonu ile bağlantı sağlayan 6 tabur ve 6 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır.
- 5) **Erivan Bölgesi:** General Abatsieff komutasında Eleşkirt vadisine girmek ve Erivan (Dilijan) Tiflis hattını korumakla görevli 14 tabur, 32 top, 24 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır.
- 6) **Makü Bölgesi:** General Nikolaieff komutasında 1 tabur, 12 süvari bölüğü, 4 toptan oluşmaktadır; operasyon istikameti Makü, Beyazıt, Van şeklindedir.
- 7) **Azerbaycan Bölgesi:** General Tchernozouboff komutasında 7 tabur, 24 top ve 24 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır; İran Azerbaycanı’nda asayiş sağlamaya ve ordunun sol kanadını kontrol etmekle görevlidir.

Korganoff’un yazım planı kronolojiktir ve kendi içinde tutarlı üç ana başlık altında toplanmıştır:

⁸ Taner Yurtsever, *Korganoff’un La Participation Des Armenians A La Guerre Mondiale Sur Le Front Du Caucase (1914-1918) adlı Kitabındaki Kayıtların Türk Arşivlerindeki Belgelerle Mukayesesi*, Malatya İnönü Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2004. Prof. Salim Çöhçe’nin gayretleriyle Taner Yurtsever’in yüksek lisans tezinin geliştirilmiş şeklinin *Bir Ermeni Generalin Hatıraları* adıyla Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) yayını olarak basımı planlanmıştır.

Birinci kısımda (1 - 7. bölümler); Kafkas Cephesinde Osmanlı - Rus Savaşının başladığı 1914 Ekiminden 1916 Mart - Nisanında Rus işgaline kadarki çarpışmalarda veya askeri operasyonlarda (Van bölgesinin iki kez ele geçirilmesi, Bitlis Operasyonu ve Hizan Seferi gibi) Ermeni Lejyonların rolü açıklanmıştır.

İkinci kısımda (8 - 13. bölümler); 1916 ilkbaharından 1917 ilkbaharına kadar Doğu Anadolu'da Rus işgalinde Ermeni Lejyonların Avcı Taburlarına dönüştürülmesi ve bunların İran'da, Pencin'de Rus kuvvetleriyle beraber gerçekleştirdikleri operasyonlar anlatılmıştır.

Üçüncü kısımda (14 - 24. bölümler); Rus işgal kuvvetleri Doğu Anadolu'dan çekilirken; Ermeni Avcı Taburlarının Ermeni Milli Ordusu'na dönüştürülmesi ve bunların tek başlarına ve kendi komutanlıkları altında gerçekleştirdikleri, Erzincan, Erzurum savunmaları, Sarıkamış, Kars, Gümrü ve Erivan bölgesi operasyonları ve Bakü şehri ve bölgesi için verdikleri mücadeleler anlatılmıştır.

Eserde birbirine geçmiş iki konu hakkında yer yer ayrıntılı ve tümüyle Rus ve Ermeni askerî belgelerine dayalı, kıymetli bilgiler sunulmaktadır. Korganoff'un eserinde iki önemli konu birlikte işlenmiştir:

Birincisi; eserin başlığında ifade edildiği şekilde Ermeni Lejyonlarının Kafkas Cephesi'nde Türklere karşı Rus ordusuyla birlikte bu savaşa katılmaları hakkında birinci elden bilgi sahibi ve yetkili bir komutanın anlatımları.

İkincisi; savaş başlarken oluşturulan bu Lejyonların, savaşın en zorlu evrelerinde sırasıyla tabur, alay ve kolordu (ordu) seviyesinde örgütlenmelerini tamamlaması ve Tiflis Ermeni Milli Bürosu liderliğinde sürdürülen bu askerî faaliyetin yine Ermeni asıllı bir Rus General Nazarbekieff komutasında Ermenistan Milli Ordusu adıyla Kafkas Cephesi'nin her iki yanında yeniden harp sahnesinde çıkışı ve 1918 baharında da bu silahlı gücün Ermenistan Cumhuriyeti'ne dönüşümü süreci.

Burada öncelikli olarak, Rus kuvvetleri safında Türk ordusuna karşı savaşan ve Rus işgalinin sona ermesi ardından işgal bölgesinde kendi başına savaşı göze alan Ermeni askerî yapılanmasının oluşumunu –bir başka önemli kaynak yardımı ile- kısa olarak özetlemek istiyorum.

Çünkü Ermeni Lejyonların kuruluş sürecindeki uluslar arası iklim ve ilişkiler ağı bilinmeden doğrudan Türkiye'ye karşı çatışmalarda görev alan bu birliklerin; savaşın büyük siyasî aktörleri açısından farklılık arz eden karmaşık kuruluş amacını anlamak zordur.

2010 Nisan ayı itibarıyla Türkiye'ye karşı oluşturulan söz konusu Lejyonların

kuruluş amacı ve bu amacın gerçekleştirildiği iklim (ortam) hakkında elimizde mevcut en önemli kaynak, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi'nden Doç. Orhan Doğan'ın gözetiminde Şahin Doğan tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezidir ve maalesef henüz yayınlanmamıştır.⁹

Rus arşivlerinde gerçekleştirilen bu kısa ve özlü yüksek lisans tezine göre; Savaşın başlamasıyla Fransa Başbakanı Gumerk, Ermeni Taşnak Komitesi'ne yakın politikacı Viktor Perar ile bir görüşme yapmıştır. Fransa Başbakanı Gumerk bu görüşmede Perar'a, Ermeni Taşnak Komitesi'nin Cenevre Komitesi ile ilişkiye geçmesi ve kendilerine İttifak devletleriyle işbirliği yapmaları önerisinde bulunmasını söylemiştir. Bu talep üzerine Perar, o sırada Droşak gazetesinin baş editörü Mikael Varandyan ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde Perar, Ermeni Taşnak Komitesi'nin İttifak devletlerine bağlanması ve bu devletlere savaş sırasında yardım etmesi karşılığında Ermenilere Türkiye sınırları içinde otonom bir Ermenistan vaad etmiştir. Bu durumda, Ermeni Taşnak Komitesi, Türkiye'ye karşı Ermeni Gönüllü Birliklerin oluşturulmasını kabul etmektedir. Yapılan bu görüşmelerin ardından Ermeni Taşnak Komitesi Batı Bürosu adına Mahlas, alınan kararı bildirmek üzere Tiflis'e gönderilmiştir. Ancak, Batı Bürosu'nun bu görüşünün Doğu Bürosu tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi gerektiği de Mahlas'a söylenmiştir. Tiflis'te Arşak'ın konağında yapılan ve 20 şahsiyetin katıldığı Taşnak Komitesi toplantısında Ermeni Gönüllü Birlikler kurulması projesi onaylanmıştır. Burada bir ayrıntı olarak Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov'un rolünü vurgulamalıyım.

***Fransa Başbakanı
Gumerk, Ermeni Taşnak
Komitesi'nin Cenevre
Komitesi ile ilişkiye
geçmesi ve kendilerine
İttifak devletleriyle işbirliği
yapmaları önerisinde
bulunmasını söylemiştir.***

Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov da, Kafkasya Genel Valisi Varontsov - Daşkov'dan Ermenilerden, Kürtlerden ve Aysorlardan (Süryaniler) oluşturulacak Lejyonların organizasyonunda görev almak üzere güvenilir kişilerin belirlenmesini istemiştir.

Bunun üzerine Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi Varontsov - Daşkov, Tiflis Belediye Başkanı Hatisov ve Ermeni Episkop Mesrop'a, Osmanlı Devleti ile savaşta Rus kuvvetlerine yardım etmek üzere Ermeni Lejyonlarını oluşturabileceklerini ve bunların harcamalarının Rusya hazinesinden karşılanacağını bildirmiştir.

Daha sonra, Kafkasya Genel Valiliği'nde Vali Vekili Peterson, Kafkasya Askerî Bölge Komutanı General Yudeniç, Tiflis Ermeni Cemaati Lideri Episkop Mesrop,

⁹ Şahin Doğan, *Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu'daki Ermeni Faaliyetleri (1914 - 1918)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2007.

Tiflis Belediye Başkanı Hatisov, Tiflis Ermeni Komitesi Başkanı Arutünov ve Dr. Zavriyev'in katıldıkları bir özel toplantıda, gerilla savaşında “deneyimli” Ermeni komutanların gözetiminde bu Lejyonların oluşturulması onaylanmıştır.

Ermeni Taşnak Komitesi Dış İlişkiler Sorumlusu Dr. Zavriyev, Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi ile yaptığı görüşmelerde Partisi ve Milleti adına, bu savaşta Kafkas Cephesinde Türklere karşı Ermenilerin, Rus kuvvetlerine katılacaklarını ve Komitenin bütün gücünün Rusların idaresi altına verildiğini onaylamıştır. Bunun üzerine, Ermeni Taşnak Komitesi, Ermeni halkının bir bölümü ile birlikte gönüllü birliklere katılmıştır.¹⁰

İşte Korganoff'un eserini bu bilgiler çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Korganoff'un anlatımına göre; Rus Genelkurmayı, Osmanlı ordusuna karşı Ermeni Lejyonları projesini ilk anda “şüpheli” karşılamış ise de daha sonra yararlı bulmuş ve proje onaylanmıştır:

“Bir taraftan, düşmana karşı büyük bir nefret besleyen ve savaşın gerçekleştiği sahneyi iyi tanıyan, benzer dil ve lehçeleri konuşan ve yerel halkla bağlantıları olan unsurları savaşta kullanmanın avantajı var iken; öte yanda milli birimler kurmanın ayrılıkçı duyguların gelişmesine yol açabilme ihtimali göz önünde tutuluyordu.”

Korganoff, şu cümlelerle devam etmektedir:

“Birçok görüşmeden sonra, Eylül ayı ortasında, Tiflis'teki 'Ermeni Milli Bürosu', Kafkasya'da Ermeni gönüllülerden oluşan dört birlik oluşturmak için onay aldı. Bu birliklerin oluşturulması 1914 Ekiminde, yani Türkiye tarafından savaş ilân edilmesiyle aynı zamanda tamamlandı. (...)”

Bu ifadeye çok önemli ve hazin bir gerçek gizlidir; şöyle ki, Tiflis'teki Ermeni Milli Bürosu tarafından Ermeni gönüllüler, Türkiye'nin savaşa girme kararından önce bu amaçla ilgili büro tarafından bir araya toplanmıştır. General Korganoff'un yazdığına göre; savaşın hemen başında oluşturulan 4 Lejyonda 2,500 aktif ve 600 yedek savaşçı olmak üzere 3,100 gönüllü silâh altına alınmıştır.

“Bu birliklerin komutası, hepsi de Türklere karşı verilen mücadelenin önde gelen şahsiyetlerinden olan Ermeni halk kahramanları Andranik, Dro, Amaspe ve Keri'ye verilmişti.”

Lejyonların komutanı olarak görevlendirilen bu ve benzeri bütün isimler, gerçekten

10 Şahin Doğan'ın yüksek lisans tezinden yaptığım aktarma bu kadar./HÖ.

uzun yıllar Osmanlı yönetimine ve Türk güvenlik güçlerine karşı isyan düzenlemek ve Müslüman sivillere yönelik çeşitli silahlı eylemlerde bulunmak suretiyle Osmanlı ve Kafkasya Ermenileri arasında ün kazanmış şahsiyetlerdir.

Lejyonların emir komutasında önemli bir husus; bu birliklerin üst birimlerde toplanmak yerine; Kafkas Cephesinde Rus ordusunun farklı birim ve gruplarına bağlanmasıdır; çünkü keşif hizmetlerinde faydalı olacaklardır; “cephenin tümünde nerede ise eşit dağıtılmaları” bu nedenledir.

Aynı tarihlerde Fransız ve İngiliz ordularının da Osmanlı topraklarındaki savaş hedeflerini gerçekleştirirken; Zeyton, İskenderun ve Çukurova Ermenilerinden oluşturulan Lejyonlarla aktif işbirliği halinde bulduklarını; savaşın ikinci ve sonraki yıllarında bu birliklerin kendi komutanlıkları altında Türk kuvvetlerine karşı savaşa katılmalarını sağladıklarını ayrıca vurgulamak isterim.

Fransız ordusunun bu savaşta Osmanlı tebaası Ermenileri askere alma politikası yalnızca Kıbrıs'ta eğittikleri Legion D'Orient birlikleri ile sınırlı kalmamıştır. Türk İstiklal Savaşı'nın başı itibariyle Osmanlı tebaasından Ermenileri Fransız askeri üniforması giydirmek suretiyle uygulamaya koyduğu ve Mersin, Adana, Maraş, Antep dahil bütün Çukurova bölgesini işgal projesi de aynı çerçevede değerlendirilmelidir.

Ermenilerin Savaşa Katılması

Rusya ve müttefiki devletlerin bilgi ve yönlendirmesiyle ve Kafkas Cephesi'nde Rus ordusu tarafından doğrudan desteklenen ve Ermeni Taşnak Partisi silahlı birlikleri tarafından savaş alanında gerçekleştirilen bu özel askerî faaliyet dört aşamada incelenebilir:

Birinci Aşama: Lejyonlar

Korganoff'un aktardığına göre; Savaşın ilan edildiği gün, Rusların, Sarıkamış, Kağızman ve Erivan Gruplarına bağlı birlikler sınırı geçmiş ve bunlar Erzurum'da toplanmak suretiyle yoğunluğunu yitiren Türk öncü birliklerini püskürtmüşlerdir.

8 Kasım'da hareketli çatışmalardan sonra, Rus birlikleri Pasin vadisinin tamamını ve Eleşkirt vadisinin bir kısmını işgal etmiştir. Sınır çizgisi Djilik (Gheul) dağı, Khopik, Mindighvan, Deli Baba üzerinden İde'den Eleşkirt'teki Kara Kilise'ye uzanmıştır. 10 Kasım'da Türkler, Erzurum - Sarıkamış istikametinde bir karşı taarruz başlatmıştır.

19 Kasım'a kadar süren çatışmalardan sonra General Berkman komutasında Sarıkamış Grubu, Khoroum, Akhalik, Horasan, Tarkhodja hattına çekilmiştir. Bölgedeki ilk çatışmalarda Ermeni Lejyonları operasyonlarda bulunmamışlardır. 19 Kasım 1914'ten sonra, 4. Lejyon, Sarıkamış ve Karaorgan'a Sarıkamış Grubunun sağ kanadını güçlendirmekle görevli Türkistan 2. Kolordusu'na katılmıştır.

Lejyon, Karaorgan'dan Aghrevan'a ve General İstomine'in Oltu'dan gelen yürüyüş kolunun da yönelmiş olduğu İde'ye girmiştir. Bu Lejyon, 29 Kasım'da hareketli bir çatışma sonrasında Liavsor köyünü ele geçirmiş ve İde'nin 10 km. güneyindeki Ekrek'e doğru ilerleyişini devam ettirmiştir. Aynı zamanda Türkistan 2. Kolordusu ile ve bu sırada İde'yi işgal eden General İstomine'in birlikleriyle irtibatını sürdürmektedir.

Aralık ayının başından itibaren, Türk kuvvetleri bölgede harekât başlatmış ve ayın 22'sinde Sarıkamış Grubu ve Oltu Müfrezesi'ne saldırmıştır. Saldırımı sınırdan, pozisyonunu korumakta olan Sarıkamış Grubuna doğru taşıyan Türk birlikleri, aynı zamanda Oltu Müfrezesine karşı da, açık bir şekilde Kars - Sarıkamış hattını ele geçirmek ve bu hamleyle Rus ordusunun büyük kısmını alttan yıkmak niyetiyle hareket halindedir.

22 Aralık'ta Türk birlikleri tarafından baskı altına alınan 4. Lejyon, İde'ye çekilme emri almıştır. Ancak bu şehri Rus birlikleri zaten boşalttığı için, 4. Lejyon, bu dağlık bölgeyi halen kontrolünde bulunduran Türk birliklerinin arasından süngülerle kendisine yol açmak zorunda kalmıştır.

Lejyon, Nariman'a geldiğinde iki yürüyüş koluna ayrılmış; Sarıkamış ve Merdenek'e varana kadar ciddi kayıplar vermiştir. Sarıkamış Grubunun Türkistan 2. Kolordusu tarafından takviye edilmesinden sonra, General Prjevalsky'nin Kağızman'daki birliği Delibaba'ya doğru yola çıkma emri almıştır. General Abatsieff'in birlikleri ise aynı sürede Ağrı'yı işgal etmiştir.

Delibaba'nın işgalinden sonra, General Prjevalsky birliklerinin içinde bulunan 3. Lejyon ise, Kara Derbent geçidinin korunması ve Eleşkirt vadisiyle bağlantısının sağlanması amacıyla diğer birimlerle birlikte özel bir müfrezeye oluşturmuştur.

Ermeni 3. Lejyonu, 19 Kasım günü Alagöz yakınında ilk kez düşman birlikleri ile karşılaşmıştır. Kürt aşiretlerinden oluşan bu birliğe üstünlük sağladıktan sonra Lejyon, Pirhasan, Kepenek ve Khosroveran köylerini işgal etmiş ve güney geçidini kaplayan kayalığın kontrolünü başarmıştır.

24 Kasım'da fazla ilerlediği düşünülen Lejyon, 31 Aralık'a kadar dinlenmiş ve

Sarıkamış Grubunun en sol kanadını korumak amacıyla Alagöz’e çağrılmış ve düşmanla bölgesel karşılaşmalarda ve keşif faaliyetlerinde rol almıştır.

Korganoff, savaşın ilk evresinde Ermeni gönüllülerin “düşman” karşısında duruşlarını tanımlamak için Plastoune 2. Tugay Komutanı General Gouliga’nın komutası altındaki 3. Lejyon’a gönderdiği resmi belgeyi kanıt olarak vermiştir:

“Bu belge, 3. Ermeni Lejyonu Komutanı Amazaspe Servanstian’a gönderilmiştir. Onun komutası altında söz konusu Lejyon, 5 - 28 Aralık 1914 arasında bana bağlı birlikler tarafından yürütülen tüm faaliyetlerde yer almış ve 15 Aralık’ta Sangmane, Mirhasan, Kepenek’te yapılan keşiflerde de kendini göstermiştir. 19 Aralık gecesi, Lejyonlar, Alagöz köyüne yönelik şiddetli bir Türk saldırısına karşı koyarken 30 ölü ve 40 yaralı vermiştir; ve 23 Aralık’ta Kepenek’e giderken Amazaspe’nin Lejyonu çok özel hizmetleri yerine getirmiştir. Ermeni Lejyonu askerlerinin genel olarak tüm çatışmalarda cesaretle savaştığını; savaşamayacak durumda olan yaralıların dahi saldırılara katıldığını tasdik ederim. Buna duyduğumuz güvenli resmi mühürü bastıyor ve imzalıyoruz.”

19 Şubat 1915

Tuğgeneral Gouliga, Albay Boukritoff ve Yüzbaşı Chilnikoff”.

Korganoff, 3. ve 4. Lejyonların savaşın bu ilk evresindeki katkısını şu şekilde anlatmaktadır:

“Böylece, Erzurum ana hattında Sarıkamış Grubu; 3. ve 4. Lejyonlar grubun her iki kanattaki tüm operasyonlarında yer almış ve Türk ordusunun dağılması ve 9. Kolordunun ele geçirilmesiyle sonlanan 22 Aralık 1914 ve 16 Ocak 1915 arasındaki Sarıkamış muharebesine de katılmışlardır.”

2. Lejyon, General Nikolaieff komutasında Makü bölgesinde ilerleyen Rus birliklerinin öncüsü olarak Van’a giderken Tebriz kolunda iki gün süren (12 - 13 Aralık) şiddetli bir çatışmada ağır yaralanan Komutan Dro’yu kaybetmiştir. Daha sonra General Abatsieff birliklerine bağlanmış Eleşkirt vadisinde faaliyet göstermiş ve 1914 yılı boyunca yedi çatışmaya katılmıştır. Bu Lejyon, Ermeni nüfusun Rus sınırına aktarılmasında da görev almıştır.

General Tchernozouboff’un Azerbaycan Grubuna bağlı 1. Lejyon ise, savaşın başında 18 - 30 Kasım günlerinde Kotour bölgesinin işgalinde görev yapmıştır. Bu Lejyon, 1 ve 9 Aralık günlerinde Saray ve Asurlu’nun alınmasında bulunmuş ve 15

Aralık'a kadar Van hattını savunan Kürtlerle çatışmıştır. Lejyon, 15 Aralık'ta Kotour bölgesinde kendi konumlarının arkasına sızmayı başarmış "düşman" gücüne karşı koyabilmek için çağırılmıştır.

18 Aralık günü ise Beladjik köyü yakınında baş gösteren ve Kafkas Kazaklarının 4. Tümeni Kürtlerle ve bu Tümenin Khoi'yle olan iletişim hattını tehdit eden Türk jandarma kuvvetiyle karşı karşıya getiren muharebeye katılmıştır. Sarıkamış operasyonlarını ve Tebriz hattında önemli sayıda Türk kuvvetinin ortaya çıkışı ardından diğer birimlerin eşlik ettiği 1. Lejyon, Khoi'den Djoulfa üstüne çekilme emri almıştır.

15 Ocak'ta Lejyon, bir Türk Tümeni tarafından sıkıştırılıp Tebriz'den çekilen birlikleri güçlendirmek için Safian'a hareket etmiştir. Lejyon buraya Safian muharebesi sona erdikten sonra Türklerin tam bir bozgunla ve aceleyle Ourmie gölünün güney kıyısına çekildiği 28 Ocak'ta ulaşmıştır.

1914 Aralık ayı sonunda ve 1915 başında Kafkas Cephesinde baş gösteren durgunluk, Lejyonların Erivan ve Kars bölgesine çekilmeleri ve "hak edilmiş bir istirahat" ve ayrıca Kolordu Komutanının bir takdir belgesiyle ödüllendirilmelerini mümkün kılmıştır. Korganoff'un eserinde doğrudan aktardığı bir durum raporu ve takdir belgesi şöyledir:

"Ermeni 3. Lejyonu Amazaspe Servanstian'a

Ordu Komutanı'nın emriyle, Ermeni 3. Lejyonun bana bağlı unsurların içinde yer alması durumu sona ermiş ve Lejyon yeni bir yön almıştır. Türkiye ile olan çatışmaların başından itibaren 3. Lejyon Sarıkamış Grubu ile birlikte hareket etmiş; daha sonra Albay Koulebiakine'in birliğine katılmıştır. Lejyon, özellikle 22 Kasım, 23 Aralık ve 5 Ocak'taki muharebelerde öne çıkmıştır. 19 Aralık'ta Türklerin ilk şoku olan ve çarpıcı bir zaferle sonuçlanan Sarıkamış operasyonlarının başlangıcı niteliğindeki Alagöz'de katkı yapmışlardır. Alagöz'de gerçekleşen muharebede Ermeniler 30 ölü ve 40 yaralı vermiş olsa da; düşmana beraberce ağır bir yenilgi yaşatmışlar ve takviye kuvvetlerin gelişine kadar cesur bir dirençle düşmana karşı koymuşlardır. Bu Lejyonun değerli komutanından ve cesur askerlerinden üzülerək ayrılmaktayım. Yine de, onları fedakârlıklarından ve Sarıkamış Grubundaki mükemmel ve faydalı hizmetlerinden dolayı Ordu adına takdir etmek için benim için mutluluktur. Kendilerine verilen görevde mutluluk, parlak başarılar ve zaferler dilerim.

3. Lejyon üç ay boyunca Sarıkamış Grubu'nun sol kanadını koruyarak, dik ve engebeli Palandöken dağlarında istihbarat hizmeti vererek; Generaller

Gouliga ve Prjevalsky'nin tuğaylarıyla ve son olarak General Baratoff'un birlikleriyle yan yana ve cesurca savaşarak birçok sorumluluk içeren ağır görevini başarıyla tamamladı.

Tanrı ile birlikte, bize duyulan güvenin desteğiyle ve kutsal amacımız adına zafere doğru yürüyelim!

Tuğgeneral Kalitine

Kafkas 1. Kolordusu Komutanı".

İkinci Aşama: Avcı Taburları

İkinci aşamada Ermeni Lejyonları, Avcı Taburları seviyesine yükseltilmiştir. Korganoff'un değerlendirmesine göre; Kafkas Cephesinde savaşın ilk dönemi Ermeni Lejyonları açısından bazı önemli eksiklikleri ortaya koymuştur. Bu dönem aynı zamanda birliklerin savaşma yetenekleri, direnme kapasiteleri ve önemli kayıplar vermelerine rağmen ayakta kalma arzularının takdir edilmesine da fırsat hazırlamıştır.

Lejyonlar bu dönem boyunca 2,482 mevcut içinden 156 ölü ve 743 yaralı vermiştir. Bu yaklaşık yüzde 36'lık bir orandır ve yüksek sayılmalıdır; birliklerin moralleri bozulmuş ve fakat kendilerini canlı tutan savaşçı ruhu ortaya koymuşlardır.

Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı, Ermeni Lejyonların cephedeki işlevini doğru kavramış ve 5. si Vartan, 6. sı Avcharian komutasında olmak üzere iki yeni Lejyon daha kurulmasına izin vermiştir. Her Lejyonda 1,000 gönüllü hesabıyla toplam savaşçı gücü 6,000 kişiye yükselmiştir.

1916 Mart ayında Tiflis Ermeni Milli Bürosu'nun Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı nezdinde teklifi ile Ermeni Lejyonların 6 Ermeni Avcı Taburu olarak yeniden örgütlenmesi kabul edilmiştir. Bu Avcı Taburları, toplam dört bölükten oluşan Kazak Plastounes (piyade birlikleri) içinde planlanmıştır. Emrin yayınlanmasıyla birlikte Lejyonlar, cephenin dört bir yanına dağılmıştır. 1., 2., 3., ve 6. Lejyonlar Türkiye'ye; 4., 5., ve 7., Lejyonlar İran Azerbaycanı'na gönderilmişlerdir.

Lejyon, mevcudunun azlığı nedeniyle diğerlerinin tamamlanmasında kullanılmış ve yeni örgütlenme şu şekilde gerçekleştirilmiştir:

- Lejyon, Birinci Ermeni Avcı Taburu

- Lejyon, İkinci Ermeni Avcı Taburu
- Lejyon, Beşinci Ermeni Avcı Taburu
- Lejyon, Dördüncü Ermeni Avcı Taburu
- Lejyon, Üçüncü Ermeni Avcı Taburu
- Lejyon, Altıncı Ermeni Avcı Taburu

Bu yeni uygulama şöyledir:

Ermeni Avcı Taburlarını normal bir düzene sokmak amacıyla Kafkas Cephesi'ndeki birliklerde görevli tüm Ermeni subay ve askerler bu birliklerde toplanmıştır.

Ermeni Avcı Taburlarını normal bir düzene sokmak amacıyla Kafkas Cephesi'ndeki birliklerde görevli tüm Ermeni subay ve askerler bu birliklerde toplanmıştır.

Korganoff'un yazdığına göre bu tarih itibarıyla Rus Genelkurmayı halen ihtiyatlıdır; Lejyonlar tarafından verilen hizmet takdir edilmekle birlikte, Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı iç politikayla ilgili sebeplerden dolayı bu taburları daha önemli görülen birliklerde görevlendirmek suretiyle tüm cepheye dağıtmış ve bağlı oldukları komutanlıklar sık sık değiştirilmiştir.

Van Harekâtı'nda

Korganoff, Rus Cephe Komutanlığı'nın Ermeni Lejyonların savaş düzeni hakkında yeni uygulaması ve bu Lejyonlarda görevli savaşçıların uyuğu hakkında şunları yazmaktadır:

“Dört lejyonu aynı komutanlığa yerleştiren bu dağılım, öncelikli olarak Van Grubuna verilen görevle açıklanmaktadır. Van'da Ermeni nüfusu, Türklere karşı ayaklanıp kendisini kahramanca savunmuş; ancak her taraftan daha örgütlü ve daha iyi silahlanmış düşmanla çevrilmiş olduğu için acil olarak yardım istemiştir. Ayrıca bu bölge halkından oluşturulan Lejyonlar, askeri operasyonların gerçekleştiği bölgeyi mükemmel bir şekilde tanıyorlardı”.

Savaşın yeni evresi için Ermeni Lejyonlar, kısa istirahatları ardından güçlendirilmiş olarak yeniden Rus ordusu saflarına gönderilmiştir. 2'nci, 3'üncü, 4'üncü ve 5'inci Lejyonlar yeni operasyon için Van Grubu emrine verilmişlerdir. Bu defa dört

Lejyon aynı komutanlık altında görevlendirilmiştir. Vartan komutasındaki bu bağımsız kuvvet Ararat birlikleri olarak tanınmıştır.

Savaşın bu yeni evresinde, daha önce olduğu gibi 1. Lejyon, General Tchernozebouff'un Azerbaycan Grubuna bağlı kalırken; 6. Lejyon, General Baratoff'un Sarıkamış Grubuna katılmıştır. 6. Lejyonun faaliyetleri şöyledir:

1915 kışı biterken Türk kuvvetleri İran Azerbaycan'ı bölgesinde kendilerini hissettirmektedir. Bu sırada 1. Lejyon Marande'de istirahattedir. Lejyon, 2 Mart günü acil olarak Khoi önüne ilerleme emri almış ve General Nazarbekoff Grubu ile 4 Mart'ta Düz Dağ yakınında gerçekleşen muharebeye katılmıştır.

Lejyon, 28 Nisan'a kadar Khoi bölgesinde bulunmuş ve sükûnetin hâkim olması nedeniyle başka herhangi bir çatışmaya girmemiştir. Nisan ayı ortasında Ourmia tarafında Halil Bey'e bağlı bir Türk Tümeni tarafından Dilman yönünde başlatılan bir saldırı; Kafkas Cephesi'nin sol kanadını tehdit etmiştir. Bu saldırının başarılı olması durumunda Türkler'e Djoulfa yoluna doğrudan ulaşım imkânı sağlanacak ve sonuç olarak Tiflis - Bakü demiryolunun ve Kafkas Cephesinin bütün haberleşme hatları kaybedilecektir.

28 Nisan'da acil olarak Dilman'a gelmesi emredilen 6. Lejyon, 30 Nisan'da bölgeye ulaşmış ve 1 Mayıs günü muharebeye katılarak 8. Alayın bir Avcı Taburu ile kilit rol üstlenmiştir. Dilman muharebesinde Lejyon, 3'ü subay ve 16 savaşçısını yitirmiştir. Korganoff'un bu konudaki anlatımı şöyledir:

“Enerjik ve beklenmedik bir dirençle karşılaşan, dağıtılarak püskürtülen ve ağır kayıplar veren Halil Bey, Tümenin geri kalanını kurtarmak için Djoulamerk yönünde çekilirken; General Nazarbekoff'un birlikleri de öncesinde olduğu gibi 1. Ermeni Lejyonu öncülüğünde dinamik bir şekilde Halil bey'i takip ediyordu”.

28 Nisan'da Erivan'dan yola çıkan Ararat birlikleri, 4 Mayıs'ta Tchingil geçidini (eski Rus - Türk sınırı) aşmış ve aynı gün Taparız dağı eteğinde Beyazıt'tan Van'a vadi yolu üstündeki Kızıl - Diza'ya ulaşmıştır.

Yine Ermeni asıllı Rus Komutan General Nikolaieff kuvvetlerinin öncüsü olan Ararat birlikleri 11 Mayıs'ta Bengri Kala'yı ele geçirmiş, 14 Mayıs'ta yeni bir taarruz ile ertesi gün Djanik köyünü ve 18 Mayıs'ta Alour köyünü işgal etmiştir. Türk birlikleri, Van gölünün güney kıyısı boyunca Vostan istikametinde çok süratli bir şekilde çekilmiştir.

Korganoff'un ifadesiyle, “burada, uzun bir kuşatmadan kurtulan Van halkı

[Ermeniler] birliklere coşkulu bir karşılama yapmıştır. 21 Mayıs'ta Van gölünün güney bölgesine yerleşebilmek için 2. Ermeni Lejyonu Çatak ve Mokouse'yi işgal emrini almış ve 23 Mayıs'ta kısa bir muharebeden sonra Lejyon Çatak'ı zapt etmiştir.

Lejyon, 31 Mayıs'ta işgal ettiği Mokouse istikametinde yürüyüşüne devam etmiştir. 4 - 5 Haziran gecesi Türkler Sghert (Siirt) istikametini örten terk edilmiş hatları geri almak amacıyla bir karşı taarruz denemişler; fakat yerel Ermeni birliklerin yardımıyla bu saldırı püskürtülmüştür.

29 Mayıs'ta Ermeni 4. Lejyonu Vostan'ı işgal emrini almıştır. Altı saat süren bir çatışmadan sonra Türkler, Vostan geçidinin ötesine atılmış ve 3 toplarını bırakmak zorunda kalmıştır. Lejyon, Vostan'ı işgal emrini başarı ile yerine getirmiş ve Van'dan gelen 3. Lejyon ile birlikte 7 Haziran'da inatçı bir muharebeden sonra Sevan'ı, 12 Haziran'da da Sorp'u işgal etmiştir.

13 Haziran'da Van gölü güneyinde Rus cephe hattı Norkev, Mokouse ve Çatak'tan geçmektedir. Korganoff'un ifadesiyle, "tüm bu hattın Ermeni Lejyonları ve bölgedeki Ermeni gönüllü grupları tarafından işgal edilmesi dikkat çekicidir". 28 Haziran'da Lejyonlar General Troukhine'nin kuvvetlerine (1 Sınır Muhafız Taburu, 4 Ermeni Lejyonu, 1 Sınır Muhafız Süvari Bölüğü, 12 Kazak Bölüğü (sotnias), 6 sahra topu, 6 dağ topu) katılmıştır.

Bu sırada birliklerin, 4. Kafkas Kolordusu'nun sol kanadı Bitlis yanını örtmek için gölün güney kıyısı boyunca ilerlemesi gerekmektedir. Bu Kolordu, Khnis – Kala - Moushe hattının işgali için Malazgirt - Ahlat cephesinde hareketına devam etmektedir. Rus Ordu Komutanı'na göre, Hınıs - Muş hattının işgali, Erzurum'un alınmasıyla sonuçlanabilecek harekâtlar için çıkış yoludur. General Troukhine kuvvetlerinin Norkev bölgesinde toplanmasından sonra bu birlikler, iki günlük bir muharebenin ardından (29 - 30 Haziran) Sevan'ı ele geçirmişlerdir.

Bu sırada Halil Bey, Rus 4. Kolordusu'na yönelik bir taarruz denemek istemiş; General Troukhine'in ilerlemesini tehdit altına almak için 44., 106. ve 107. Türk alaylarını Sorp'ta bırakmıştır. 12 Temmuz'da kaybedilen muharebede, Türk mevzilerinin tamamı ortadan kaldırılmış ve toplarının üçte ikisi galiplerin (Rus tarafının) eline geçmiş ve 14 Temmuz günü General Troukhine'in kuvvetleri, gölün güneybatı ucundaki Malazgirt - Bitlis yoluna ulaşmıştır. General Troukhine, Kolordusu'nun başarısını tebrik ederken Lejyonlarla ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Andranik ve Dro'nun Lejyonları sol kanattaki düşman mevzilerine şiddetle taarruz ederken Amaspe'nin Lejyonu, olağanüstü zor koşullarda ve topçu

tarafından desteklenmeden karla örtülü dağları aşmıştır. Lejyonlar yorgunluklarına rağmen mevzilerinden söktükleri düşmanı var güçleriyle takip etmişlerdir”.

Fakat 17 Temmuz'dan itibaren bölgede savaşın seyri değişmiştir. 15 Temmuz'da Rus 4. Kolordusu yönünde önemli takviyelerle Türkler bir karşı taarruz başlatmıştır. General Troukhine kuvvetlerine Sorp'un güneybatısındaki mevzilere çekilme emrini vermek zorunda kalmıştır.

Türklerin Malazgirt yakınında çevirme harekâtı ve Prkhousse'da Rus cephesinin yarılması durumu tümüyle değiştirmiş, Türkler tarafından Malazgirt'in kontrolü Rus 4. Kolordu birliklerini parçalamış ve Eleşkirt vadisine doğru en kısa yolu açmıştır. Bu durumda Rus 4. Kolordusu gölün kuzey kıyısından çekilmiş; 3. ve 4. Lejyonlar ise tümüyle General Troukhine kuvvetleriyle birlikte geniş Van bölgesinin boşaltılmasına katılmıştır. General Troukhine'in kuvvetleri 4 Ağustos günü Van'ı boşaltmışlardır. Bu sırada 1. ve 2. Ermeni Lejyonlar Iğdır'da, 3. ve 4. Ermeni Lejyonlar Dilman'dadır.

Üçüncü Aşama: Tek Komutanlık

Rus kuvvetlerinin Van'dan çekildiği haberi, Ermeni halkında bomba etkisi yapmış ve Lejyonların moralini de bir hayli olumsuz etkilemiştir. Bazı lejyonerler, Rus sınırına doğru kaçan mülteci kabilelerinde ailelerini aramak için birliklerinden ayrılmaktır. Korganoff'un yazdığına göre; Tiflis Ermeni Milli Bürosu, Lejyonlardan firarları önlemek ve ne pahasına olursa olsun Türkiye'ye karşı mücadeleye devam etmek kararını yinelemiştir. Lejyonların yeniden örgütlenmesi Ağustos, Eylül ve Ekim'de üç aydan fazla sürmüştür.

Rus Karargâhı ile yapılan görüşmelerden sonra yaz döneminde oluşturulan ve Türkiye'de savaşa katılmak için bekleyen 6. ve 7. Lejyonlardan aktarılan 750 lejyonerle 1. 3. ve 4. Lejyonların eksikleri tamamlanmış ve bunların Iğdır'a sevkleri sağlanmıştır. Rus 4. Kolordusu'nun emrine göre; “oluşturulmuş ve oluşturulan” bütün Ermeni Lejyonları, Tümen Komutanlığı yetkileriyle donatılmış bölgesel 1. Tugay Komutanı emrine verilmiştir. Bu emir, Lejyonları birlik altında toplamak ve onlara yön vermek isteyen Tiflis Ermeni Milli Bürosu'nun talepleriyle örtüşmektedir.

Fakat bir süre sonra cephenin çeşitli yerlerinde çatışmaların başlaması nedeniyle bu Lejyonlar yeniden düzenlenmiş ve bir kısmı 4. Kolordu, bir kısmı da Azerbaycan - Van Grubuna katılmışlardır.

Bitlis Harekâtı'nda

Lejyonlar, Rus kuvvetleri ile beraber Van bölgesinin yeniden işgalini gerçekleştirmiş ve 1916 yılında da Köprüköy ve Khnis - Kala Ruslar tarafından ele geçirilerek Erzurum, Muş ve Bitlis'i hedef alan bir askerî operasyon başlatılmıştır.

Erzurum'un alınması ve Muş vadisinin işgali, Rus kuvvetlerine hücum hattını Sivas, Harput ve Diyarbakır yönünde sürdürerek; Türklerin Transkafkasya operasyonlarını temelinden sarsma imkânı sağlamıştır. Rus Kafkas Ordusu Genelkurmayı'ndan Muş ve Bitlis'i işgal emrini alan 4. Kolordu Komutanı, bu bölgeye öncelikle General Abatsieff'in 6 tam 1 eksik tabur, 10 top ve 3 Kazak süvari bölüğünden oluşan yürüyüş kolunu sevk etmiştir.

1916 Ocak sonunda bu yürüyüş kolu Nemrut dağı (Van gölünün batı kıyısı) bölgesini işgal ve Bitlis saldırısını başlatmıştır. Gölü kuzeyden dolaşan ve yürüyüş koluna dâhil 1. Lejyon'da 3 Kazak Süvari Birliği ve 2 top vardır. Lejyon, 12 Şubat'ta Adilcevaz'ı ve ardından Ahlat'ı işgal etmiştir. 19 Şubat'ta yürüyüş kolu General Abatsieff'in Bitlis'teki kuvvetlerine katılmış ve gölün güneybatı kıyısındaki Tatvan'ı işgal emrini almıştır. Bu operasyon 20 Şubat'ta tamamlanmıştır. Bünyesinde 2. Lejyonu barındıran yürüyüş kolu ise 15 Şubat'ta Muş'u işgal etmiştir.

Bu şekilde Şubat ayı sonuna doğru General Abatsieff Grubu, Muş - Hasköy - Tatvan hattını işgal etmiş ve bölgede gölün güney kıyısından bir süre ilerlemekte olan yürüyüş koluyla birleşmiştir. General Abatsieff, Bitlis'teki Türklerin saldırı başlatacakları konumu tutmak amacıyla 1 piyade taburu ve 2 topla desteklenen 1. Lejyona Bitlis boğazını ele geçirme emrini vermiş; fakat Lejyon bu görevde başarılı olamamıştır. Genel saldırı, 28 Şubat'ta başlamış; birlikler iki yürüyüş kolunda toplanmıştır. Birinci Lejyon, merkezdeki yürüyüş kolunda, İkinci Lejyon ise sağ kolda yer almaktadır.

Dik tepelerde ağır bir kar yağışı altında ilerleyen birlikler, 29 Şubat'ta büyük bir taarruz muharebesine katılmış ise de, Türk bölgesini ele geçirmeyi başaramamıştır. Gün batımıyla birlikte çatışmalar sona erdiğinde Lejyon, 15 ölü ve 55 yaralı vermiştir. 2/3 Mart gecesi, bir gece saldırısı planlanmış ve birlikler, tek bir kurşun atmadan Türk mevzilerine sızmış ve 2 dağ topu ile birlikte savunma hattı ve Bitlis şehri ele geçirilmiştir. Bitlis'in işgalinden sonra 1. Lejyon, Muş - Bitlis yolunun Kürt baskınlarına karşı korunması için görevlendirilmiştir.

Khisan Harekâtı’nda

Amazaspe’nin 3. Lejyonu tarafından yürütülen ve 12 Mart - 12 Nisan arasında bir ay süren Khisan harekâtı, Bitlis’in elde tutulması için verilen mücadelenin bir parçasıdır. Bu harekâtın hedefi, Van Grubu Komutanı General Koulebiakine’e Ordu Komutanı Youdenitch tarafından gönderilen emirde açıklanmıştır:

“Siirt tarafından istihbarat temin edip Khisan’ı işgal edecek olan 3. Lejyonu vakit geçirmeden gönderiniz!”

Gelen istihbarata göre, Bitlis’i geri almak için, Türklerin Siirt üstünden bir operasyon yapması beklenmektedir. 11 Mart’ta birlikler Van’dan Vostan’a yürümüş ve ertesi güne bekledikten sonra 13 Mart’ta Makhour ve Palou köylerine ulaşmış ve buradan Khisan’a yönelmiştir. 18 Mart’ta tan ağarırken Lejyonun işgali altındaki Solentz köyüne Kürtler saldırmıştır. Bu saldırının amacı, Lejyonun Khisan’a girişini engellemektir. Bu saldırılar başarılı olmamış ve 23 Mart’ta Khisan Lejyon tarafından ele geçirilmiştir. Khisan’da bulunan 500 sivil Ermeni kurtarılmış ve cephane, at ve yiyecekten oluşan çok miktarda ganimet elde edilmiştir.

***Khisan’da bulunan
500 sivil Ermeni
kurtarılmış ve cephane, at
ve yiyecekten oluşan çok
miktarda ganimet elde
edilmiştir.***

28 Mart’ta Bitlis Grubu’nun sol kanadı Vervan’dan Bitlis’e alınmış ve Lejyon, Khoros – Vervan - Karasu yollarının kesiştiği bölgeye çekilme emri almıştır. Lejyon bu bölgeyi 29 Mart’ta işgal etmiş ve Khizan’a doğru keşfe çıkarak Vervan’ı yeniden işgal eden Bitlis Grubu’nun sol kanadıyla bağlantı kurmuştur.

Diğer Operasyonlar

Birinci Ermeni Avcı Taburu, 1916 Haziran ayında Mamakhatoune’un 40 km batısında Yeniköy civarını kontrolünde bulunduran 39. Piyade Tümenine bağlanmıştır. Bu sırada Trabzon’un 80-100 km güneybatısında Goumichkana-Ardassa bölgesinde toplanan Türk kuvvetleri, buradan Rus 5. Kolordusu’na taarruz başlatmış ve bu kuvvetleri 25-30 km doğuya itmişlerdir.

Korganoff’un aktardığına göre; Türklerin hedefi, güçlendirilmiş olan Trabzon bölgesini kuşatıp denize ulaşmaktır. Böylece Trabzon’da haberleşme hatlarını savunan Rus birliklerin etkinliği kırılmış olacaktır. Türk planı bu hamleyle, Rus kuvvetlerini tehlikeli bölgeye çekmek ve Oghnotte – Khisankala - Köprükoy ana

istikametinde belirleyici bir darbeyi kolaylıkla uygulayabilmeyi ve Erzurum'un gerisini açmayı planlamıştır. Türk öncü birlikleri, bu operasyon için Haziran sonunda Kığı – Tcholik - Oghnotte bölgesine gönderilmiştir.

Rus ordusunu yarmayı hedefleyen bu operasyonun başarılı olması durumunda; iki tarafın savaşın başındaki konumlarına çekilmesi ve işgal bölgesinin boşaltılması mümkündür ve Rus kuvvetleri Transkafkasya cephesine doğru itilecektir. Rus Karargâhı, bu plana karşı koymak için düşmanın kendi bölgesinde genel bir hücum düzenlenmesini ve bu şekilde düşmanın önünü kesmeyi düşünmüştür. Bu sayede belirleyici darbe Bayburt ve Erzincan istikametine taşınacaktır ve bu saldırının 8 Temmuz 1916 gecesi yapılması planlanmıştır.

5 Temmuz günü, 39. Piyade Tümeni'ne bağlı Birinci Ermeni Avcı Taburu 4. Kazak Piyade Taburuna dahil edilmiş ve sağ bölgesine bir tabur ve 14 top verilmiştir. Bu bölge, Karasu çayı boyunca Kükürtlü köyüne kadar uzanmaktadır.

Birinci Ermeni Avcı Taburu bu köyden Kükürtlü boğazına giden bölgeyi işgal etmiştir. Bu taburunun güneyinde Tümenin diğer birimleri mevzi almıştır. 7 Temmuzda Tümen Komutanı, günün ağarmasıyla yürüyüş emri vermiş; Ermeni Avcı Taburunun da aralarında bulunduğu birlikler Balintapa köyünden başlayan 2,350 metre yükseklikteki dağların tepeleri ve güney etekleri boyunca ilerleyen Türk birliklerinin mevzilerini ele geçirmekle görevlendirilmiştir. Ermeni Avcı Taburu emri uyguladığında ağır kayıplar vermiş ve kendisine söylenen mevzilere ulaşamamış ve baştaki konumuna geri çekilmiştir.

9 Temmuz'da günün ağarmasıyla birlikte yeni saldırı başlatılmış ve bu kez Tabur, 2,350 metre yükseklikteki mevzileri ele geçirmeyi başarmış ve fakat güneyden yaklaşan birimlerin desteklememesi nedeniyle sol kanadı üstün düşman (Türk) kuvvetleri tarafından kuşatılmış ve saldırıya uğramıştır. 9 Temmuz 10 Temmuzla başlayan gece birlikler, saldırı emrini yeniden uygulayarak operasyonu sürdürmüş ve bu defa başarılı olmuştur. Türklerin kayıpları makuldür ve çekilmelerini süvarilerin koruması altında düzenli bir şekilde tamamlamışlardır.

Ermeni Avcı Taburu ise, ölüm ve yaralanmalar nedeniyle mevcudunun yüzde 55'ini kaybetmiş ve şiddetli bir darbe almıştır. Bu saldırının sonucu olarak Birinci Ermeni Avcı Taburu, 39. Tümen öncü kuvvetine katılmış ve 24 Temmuz günü Erzincan'a girmiştir. Rus kuvvetleri eşzamanlı bir operasyonla 16 Temmuzda şiddetli bir çatışmanın ardından Bayburt'u ve 27 Temmuzda da Kelkit'i ele geçirmiştir. 6 Ağustosta Türkler, Erzincan - Sivas yolunun geçtiği Çardaklı boğazından (Erzincan'ın 70 kilometre batısı) püskürtülmüştür. Ancak, Rus ordusunun taarruzu, birliklerin yorgunluğu, ulaşımın düzenlenememesi gibi nedenlerle bu noktada durmuştur.

Birinci Ermeni Avcı Taburu Sonbahar boyunca ve 1917 Kışı bitene kadar Çardaklı köyü yakınında dinlenmiş ve 39. Piyade Tümeni mevcuduna katılmıştır. 1917 Mart başında Birinci Ermeni Avcı Taburu, Erzincan mevzilerinin sol kanadına gönderilmiş ve burada 1917 Ağustosuna kadar dinlenmiştir.¹¹ 1917 Ağustos sonuna doğru Ermeni Avcı Taburları yeniden örgütlenmek üzere cephe gerisine çağırılmışlardır. 22 Temmuz – 4 Ağustos 1917 arasında birkaç hafta süren çatışmalarda 4. ve 6. Ermeni Avcı Taburlarının kayıpları çok ciddidir; bu dönemle birlikte 4. Avcı Taburu'nun kaybı 12 subay ve 183 savaşıdır.

İran'da

Korganoff'a göre; 1916 yazı başında Türk ve Rus kuvvetleri arasındaki mücadele İran Azerbaycanı bölgesine sıçramıştır.

Revandouze ve Süleymaniye (Musul vilayeti) bölgesinde Türk birliklerinin toplanması ve ardından öncü birliklerin İran sınırına ulaşması; Serdechte, Bana ve Saccise'i işgal etmeleri dikkat çekicidir.

Türk operasyonunun başarılı olması durumunda, Türkler, İran'ın Kürt bölgesinde kontrolü sağlayacaktır. Ruslara karşı mücadeleye her zaman hazır olan yerel nüfus tarafından desteklenen Türk operasyonları Tebriz istikametinde ilerleyebilir ve Kafkas Cephesi'nin sol kanadını ve arkalarını yeniden tehdit edebilir.

Buna karşı koymak için, birinci hatta halen İran Azerbaycanı'nı işgal etmiş olan Kazak Süvariler, Ermeni Avcı Taburları, ön koruyucular ve bir yerel taburdan oluşan 7. Kafkas Kolordusu'na bağlı kuvvetler yerleştirilmiştir. Marende'de toplanan Dördüncü Ermeni Avcı Taburu, 14 Haziran'da derhal Saoutch-Boulag bölgesine hareket emrini almış ve 24 Haziranda buraya varmış ve 1 Eylül'e kadar sürekli olarak çatışmaların içinde yer almıştır.

Dördüncü Ermeni Avcı Taburu İran'daki bu operasyonlar boyunca 5 subay ve 87 savaşığını yitirmiştir. Bölgede çok sayıda kurban alan kolera gibi salgınlar da kayıpların yüksek olmasında etkili olmuştur. 29 Kasım'da Tabur geri çağırılmış ve 7 Mart 1917'ye kadar dinleneceği Bocan bölgesine gönderilmiştir. 7 Mart 1917'de Bana'da, amacı Senne şehri yakınındaki 1. Süvari Kolordusuna karşı ilerleyen Türkleri yanıltmak olan bir tatbikatta rol almıştır. 17 Martta Tabur Bana'ya girmiş ve 22 Haziran 1917'ye kadar burada dinlenmiştir.

¹¹ Korganoff, Taburun bu dinlenmeler sırasında bölgede gerçekleştirdiği katliamları da yazmamıştır/HÖ.

Pencin Operasyonu

22 Haziran 1917 günü 7. Kafkas Kolordusu Komutanı tarafından Pencin'e giden yolu kapatan Türk birliklerine saldırı emri verilmiş ve Pencin işgal edilmiştir. Türk birliklerine saldırı 23 Haziran'ı 24'üne bağlayan gece saat 01'de gerçekleştirilmiş; fakat ilk anda başarılı olunamamış; yürüyüş kolu ağır silahlarla donatıldıktan sonra saldırı yenilenmiştir.

27 Haziran günü sabah saat 7'de başlatılan yeni saldırıda 4. ve 6. Ermeni Avcı Taburlarının hücumunda Türk birlikleri düzensiz olarak geri çekilirken Kızılsu nehrinin sol kıyısındaki tepeleri de ele geçirmiştir. 30 Haziran sabahı saat 10'a doğru 4. Ermeni Avcı Taburu 57 kayıp verdikten sonra Türklerin kontrol ettiği tepeleri ele geçirmiş ve ardından Pencin'i yeniden işgal etmiştir.

Dördüncü Aşama: Doğu Anadolu'da Ermeni Askeri İdaresi

Korganoff'un anlatımına göre, Rus birliklerinin Kafkas Cephesi'ndeki zaferi, - kendi deyimiyile- Türkiye Ermenistanı'nın büyük bölümünün işgal edilmesini sağlamıştır. Ancak, Rus birliklerinin cepheyi terk etmesi yüzünden; sadece bu bölgenin değil, bütün Transkafkasya'nın kaderi tehlikeye girmiştir. Korganoff, savaşın gerçekten "en kritik" anını anlatmaya şöyle devam etmiştir:

"Ermeniler ve Türkler arasında bağımsız bir mücadele başlayabileceği yönündeki korkunç soru, olayların gidişatı sonucu akıllara geliyordu. Geriye, temin edilebilen bütün kuvvetleri bir araya toplamak; Rus ordusunda görev yapan Ermeni askerlerinden oluşan yeni Ermeni birlikleri oluşturmak ve o ana kadar bağımsız olan Ermeni Avcı Taburlarını düzenli birlikler haline getirmek dışında yapacak bir şey kalmamıştı.

Petrograd'daki Ermeni siyasi çevreleri ve Tiflis'teki Ermeni Milli Komitesi içinde bulunulan kötü duruma rağmen hâlâ iyi çalışan Rus otoriteleri nezdinde Ermeni kuvvetlerinin yeniden örgütlenmesi amacıyla gerekli girişimlere başlamıştı.

Milli Komite, bağımsız Ermeni Taburlarının, iki tabur bir alay oluşturacak ve alaylar da tugaylarda toplanacak şekilde yeniden düzenlenmesini istiyordu. Aynı zamanda, bütün askerlerden oluşacak yeni birimler kurmanın gerekliliğinde ısrar ediyordu. Ancak, özel bir Ermeni ordusu kurma konusunu gündeme getirmekten çekiniyorlardı".

Fakat bu noktada sürpriz bir gelişme olmuştur. Milli Komite'nin ve Petrograd'daki

Ermeni siyasi çevrelerinin girişimleri Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı’ndan çok Savaş Bakanlığı tarafından olumlu karşılanmıştır.

Tiflis Ermeni Milli Bürosu’nun başvurusuna karşılık, Rusya Savaş Bakanlığı şu kararı yayınlamıştır:

“Ermeni Avcı Taburlarının alaylar halinde yeniden örgütlenmesi ve bunların tümenler altında toplanması için derhal harekete geçmenin kaçınılmaz olduğunu değerlendiriyorum”.

Ermeni Sadırı Taburlarının alaylara dönüştürülmesi ile ilgili düzenleme Kafkas Cephesi Kurmay Başkanının 2 Temmuz 1917 tarih ve 480 nolu ve 11 Temmuz 1917 tarih ve 540 nolu emirlerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Korganoff’un sözleriyle;

“Bu iki emir, gelecekteki Ermeni ordusunun örgütlenmesinin temelini atmıştır. Ancak olaylar o kadar hızlı gelişmiştir ki; daha Ekim 1917’de Kafkas Cephesini kurtarmak için Rus birliklerinin yerine Ermeni birliklerinin geçmesi zorunluluğu açığa çıkmıştır. (...)”

**23 Aralık 1917 günü
Kafkas Cephesi Komutanı,
Ermeni ordusunun
oluşturulmasını
amaçlayan 136 nolu
emrini yayınlamıştır.**

General Korganoff’un anlatımında çok kritik bir bilgi daha vardır, diyor ki; Ermeni ordusunun kurulması kararı ile birlikte, Rusya’nın öteki cephelerindeki bütün Ermeni askerlerin ve subayların var olan birlikleri tamamlamak ve genel planda öngörülen birlikleri kurmak için çağrılmaları gündeme gelmiştir. Rus otoriteler nezdindeki bu girişimler, Rus birliklerinin cepheyi terk etmesiyle eş zamana denk geldiği için bu kez olumlu karşılanmıştır.

Bu bilgi bir başka tarihi gerçeği daha ortaya koymaktadır. Şöyle ki; savaşın başında askere alınan Kafkasya Ermenileri Galiçya ve öteki cephelerde görevli Rus kuvvetlerine gönderilmişlerdi. Rus Genelkurmayı bu yeni durumda onların da Tiflis Ermeni Milli Bürosu’nun isteği doğrultusunda Doğu Anadolu’da askeri operasyonlarda görev almalarına imkân sağlamıştır.

Ve sonunda, 23 Aralık 1917 günü Kafkas Cephesi Komutanı, Ermeni ordusunun oluşturulmasını amaçlayan 136 nolu emrini yayınlamıştır. 1918’de Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti’ne giden süreçte ve bugünkü Ermenistan Silahlı Kuvvetleri’nin kuruluşunda kritik önemde bulunan bu tarihî emir gereği oluşturulan birlikler şöyledir:

- Ermeni Ordusu
- Tümgeneral Nazarbekoff
- Kırmay Başkanı Tuğgeneral Vichinsky
- Birinci Ermeni Avcı Tümeni
- Tuğgeneral Arecheff
- Birinci Alay 3 Tabur
- İkinci Alay 3 Tabur
- Üçüncü Alay 3 Tabur
- Dördüncü Alay 3 Tabur
- Birinci Topçu Tugayı 6 Batarya
- İkinci Ermeni Avcı Tümeni
- Tuğgeneral Silikoff
- Beşinci Alay 3 Tabur
- Altıncı Alay 3 Tabur
- Yedinci Alay 3 Tabur
- Sekizinci Alay 3 Tabur
- İkinci Topçu Tugayı 6 Batarya
- Ermeni Gönüllüler Tümeni
- General Andranik
- Birinci Tugay
- Erzurum Alayı 2 Tabur
- Erzincan Alayı 2 Tabur
- 2 Dağ Bataryası
- Süvari Alayı 3 Süvari Taburu
- İkinci Tugay
- Hınıs Alayı 2 Tabur
- Karakilise Alayı 2 Tabur
- 2 Dağ Bataryası
- Üçüncü Tugay
- Van 1. Alayı 2 Tabur
- Van 2. Alayı 2 Tabur
- Bakü Taburu 1 Tabur
- 2 Dağ Bataryası
- Süvari Alayı 3 Süvari Taburu

Süvari Tugayı

Albay Korganoff

Süvari 1. Alayı 4 Süvari Taburu

Süvari 2. Alayı 4 Süvari Taburu

Süvari Bataryaları

Obüs Bataryaları

İtfaiye Taburu

Bölgesel Alaylar:

Lori Alayı 2 Tabur

Coucha Alayı 2 Tabur

Akhalkalaki Alayı 2 Tabur

Kazak Alayı

Noukha Taburu

Akhaltzikh Taburu

Lori Taburu

Iğdır Taburu

Khanessour Taburu

Piyade Tugayı

Kale Birlikleri

KaleTopçuları

Muharebe, İrtibat Birlikleri

Ulaştırma Araçları

Sihhiye, Levazım, Top ve İstihkâm Kuruluşları.

Korganoff, bu eserinde yukarıdaki ordu şemasından sonra işgal bölgesinde (Doğu Anadolu’da) Rus birlikleri ile Ermeni birlikleri arasındaki görev değişiminin tarihi belgelerini de tek tek aktarmıştır. Korganoff’un anlattıkları; 1915 Mayıs’ında Dünya Savaşı’nın dayatmaları nedeniyle Osmanlı Ermenilerinin bazı bölgelerden zorunlu göçü ve Suriye’de yeniden iskâm kararının en güvenilir tarihî kanıtlarıdır. Burada şöyle bir soru ortaya kalmaktadır.

Şöyle ki; 1918 yılı başında Rus kuvvetleri Kafkas Cephesi’nde işgal mevzilerini tümüyle boşaltmıştır. Aynı bölgede 1918 yılı Mayıs ayı sonuna kadar yaklaşık 6 ay boyunca bir Ermeni ordusunun 400 km genişliğindeki Kelkit’ten Erzincan’a ve Hınıs’tan Van’a kadar uzanan bir cepheyi savunarak Türk ordusuna karşı bir mücadeleyi tek başına başlatmak gereği -eğer bölgede Ermeni toplumu yok ise- neden zorunlu olsun?

Rus kuvvetleri tarafından boşaltılan bir işgal bölgesinde ölüm - kalım mücadelesi vermek için ne gibi bir gerekçe bulunmaktadır?

Lütfen, Ermeni kuvvetlerin konuşlandıkları yerleşim bölgeleri ve görevli askerlerin memleketlerine bakınız:

Kelkit: Bayburt bölgesinden gönüllü Ermenilerin oluşturduğu birimler.

Erzincan: Üç Tabur ve Rus birliklerini çekilmelerinde takip etmeyi reddeden askerlerden oluşan Erzincan Piyade Alayı.

Kabul, şimdi “savaş zamanı” ve herkes “silah başı” yapmalıdır! Peki ama bu “savaşçılar” ve “aileleri” nereden geldiler? Hani “öldürülmüşlerdi”?

Erzurum: Bölge Ermenilerinden oluşan Erzurum Piyade Alayı; Ermeni 1. Alayı ve Ermeni 4. Alayı'nın Erivan'dan gelen 1 Taburu.

Hınıskale: Ermeni 2. Alayı, Hınıs Alayı, Karakilise Alayı, Hınıs Alayı ve Karakilise Alayı bölge Ermenilerinden temin edilmiştir. Bu grup, Hınıs'la Van gölü arasındaki boşluğu kapatacaktır.

Van: Ermeni 5. Alayı ve bölge Ermenilerinden oluşturulan Van'daki 2 Alayı.

Erivan: Ermeni 3. ve 6. Alayları (3 Taburun birleştirilerek bu Alaylara dönüştürülmesi tamamlanmak üzeredir) ve Ermeni 4. Alayından 1 Tabur.

Kars: Bu kalenin henüz oluşturulmakta olan Alayı.

Alexandropol: Ermeni 7. ve 8. Alayları ve Kale bölgesinin savunulması için oluşturulma aşamasında olan birimler.

Korganoff'un aktardığına göre; aynı zamanda cephenin arkasında süvari ve topçu birimleri; teknik birimler ve kurmaylık birimleri oluşturulmaktadır. Kabul, şimdi “savaş zamanı” ve herkes “silah başı” yapmalıdır! Peki ama bu “savaşçılar” ve “aileleri” nereden geldiler? Hani “öldürülmüşlerdi”?

Doğal olarak General Korganoff, bölgedeki olayların gerçek seyrini bildiğinden olmalı bu sorunun yanıtı ile hiç ilgili değil. Belki, böyle bir sorunun gerçek karşılığının araştırılacağını aklına getirmemiş olabilir. O, eserinin kalan kısımlarında gayet ayrıntılı olarak Ermeni silahlı birliklerinin Erzincan, Erzurum savunmalarını, yeniden Sarıkamış ve Kars için mücadelelerini ve Kars'ın düşmesini Gümrü'yü, Erivan operasyonlarını ve Bakü Savaşı'nı şemalarıyla birlikte anlatmıştır.

**Osmanlı Ermenilerinin Düşmanla İşbirliğine “İçeriden Tanıklık”:
Ermeni Asıllı Rus General Korganoff ve Eseri Hakkında Bir Değerlendirme**

Bir tarihî gerçeklik olarak; 1914 sonbaharında Rus kuvvetleri safında Türk ordusuna karşı savaşa katılan “Ermeni Lejyonları”; savaşın seyriyle paralel olarak Doğu Anadolu’nun işgaliyle birlikte “Ermeni Avcı Taburları”na dönüştürülmüş; Rus kuvvetleri işgal bölgesinden çekilirken de “Ermeni Milli Ordusu” adı altında bölgedeki ve Kafkasya’daki çatışmalarda hayli aktif rol üstlenmiştir.

Kanımca bu kuvvetlerin çatışmalarda aktif rol üstlenmek dışında bir diğer önemli görevleri bölgenin doğrudan yönetimidir; askeri birlikler ve komutanları; Rus ordusunun çekilmesi ile bölgeyi kendileri işgal etmiş ve özellikle bazı şehirleri esas alan bir askerî yönetim organizasyonunda belkemiğini oluşturmuştur.

General Korganoff; Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesinde Osmanlı uyruğundan tanınmış Ermenilerin komutasında Ermeni gönüllü birliklerin; önce Rus ordusuna bağlı Lejyonlar, sonra Avcı Taburları ve daha sonra bağımsız bir Silahlı Kuvvet (Millî Ordu) olarak faaliyetlerinin içinde yer alan bir planlayıcı ve uygulayıcı olarak tarihin karartılmak istenilen bir dönemini aydınlatmaktadır.

ZAFERLER	RAKİP DEVLET	SAVAŞ ADI	TARİH	KUVVETİN ADI
Van Direnişi	Osmanlı İmp.		1915	Gönüllü Birlik.
Bash Abaran M.	Osmanlı İmp.	Kafkas Harekatı	21-4 Mayıs 1918	Ermeni Ordusu
Sardarabat M.	Osmanlı İmp.	Kafkas Harekatı	22-6 Mayıs 1918	Ermeni Ordusu
Kara Kilise M.	Osmanlı İmp.	Kafkas Harekatı	25-8 Mayıs 1918	Ermeni Ordusu
Gürcü-Ermeni	Gürcistan	Gürcü-Ermeni S.	7-31 Aral. 1918	Ermeni Ordusu

YENİLGİLER				
Bakü M.	Azerbaycan	Ermeni-Azeri S.	26 A-14 E 1918	Ermeni Ordusu
Oltu M.	Türkiye	Türk-Ermeni S.	18 H-5 E 1920	Ermeni Ordusu
Sarıkamış M.	Türkiye	Türk-Ermeni S.	29 Eylül 1920	Ermeni Ordusu
Kars M.	Türkiye	Türk-Ermeni S.	30 Ekim 1920	Ermeni Ordusu
Alexandropol M	Türkiye	Türk-Ermeni S.	7 Kasım 1920	Ermeni Ordusu

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ile ilgili “zaferler ve yenilgiler” listesinde esasen bu durum açık bir şekilde gösterilmiştir.

Sonuç

Tarih, yerli ve yabancı bütün tarafların bilgi ve belgelerini incelemek suretiyle her koşulda kendimiz tarafından yazılmak ve kuşaklara anlatılmak durumundadır. Milli Fizik, Matematik yoktur; fakat Milli Tarih vardır. Atatürk, bu nedenle olmalı;

yerelden evrensele millet ve tarihi arasındaki ilişkinin güvenli, huzurlu ve dinamik özelliklerine ayrı ayrı işaret etmektedir; şöyle diyor:

“Tarih hayal mahsulü olamaz. Tarih yazarken gerçek olayları bulmaya çalışmalıyız. Eğer bunları bulamazsak, meçhuliteyi ve bu noktadan cehlimizi itiraf etmeden çekinmeyelim. Biz daima hakikat arayan ve buldukça, bulduğumuza kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız. Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanı şaşırtacak bir hal alır.”¹²

Türk Milleti ve onun tarihi mistik bir kaderi paylaşmaktadır ve ebediyete yolculuklarına beraber başlamışlardır ve beraber sürdüreceklerdir. Onun içindir ki, Türk Milletinden intikam almak isteyenler önce onun tarihinden işe başlamaktadır. Milletin tahammül gücünü sınanan tartışmaların tamamına yakını “tarihte neler oldu” sorusunun yanıtı etrafında sürdürülmektedir. Bu rastlantı olamaz!

12 Atatürk Hakkında Konferanslar, (Ankara, Türk Tarih Kurumu B., 1946), s. 63.